

بابا دُلے شاہ: ہیر دا اک گمنام شاعر

ڈاکٹر سعادت علی ٹاقب ☆

Abstract

Punjabi language and literature is very rich in both prose and verse. There are many poets whose works have yet not come to forth. Story is very popular art form among the Punjabis. Waris Shah has narrated the story of Heer Ranjha so beautifully that it got popular at mass scale. Rather unknown poet Dulley Shah has also penned downed this story. This article is an effort to introduce this poet and determine his status among the poets of the Heer.

اُنچ تے وارث شاہ ہوراں ہیر لکھ کے ایس داستان اُتے شاعری دے حوالے مال مہر ثبت کر دتی سی۔ اوہناں ورگا فیر کون لکھ سکدا اے، پر ایہدا ایہہ مطلب وی نہیں کہ شاعر ایس داستان بارے قلم اٹھانا بالکل بندای کر دین۔ اُنچ وارث شاہ توں بعد احمد یار مرالوی، میاں ہدایت اللہ پیراں دتہ ترگڑ تے صوفی عنایت علی عنایت ورگے شاعراں وی ہیر لکھ کے ماں کمایا۔ اُنچ ای ہیر دے اک ہور گمنام شاعر بابا دُلے شاہ داماں وی آؤندا اے۔ آپ دی اک چھپی ہوئی کتاب ”ہیر و ابیات دُلے شاہ“ ساڈے سامنے اے۔ ایہہ کتاب 1973ء وچ کاشانہ صوفی لاہور ولوں شائع ہوئی۔ ایہدا دیباچہ رحمت علی نے لکھیا اے تے اوہو ای کتاب دے مرتب وی نیں۔ ایہدے وچ داستان ہیر نامکمل حالت وچ اے۔ ایہہ ہیر نوں سپ لڑن توں بعد سیدے دے پو (اجوہر) دا جوگی (رانجھے) دے کول جاتے رانجھے نوں آون واسدا دین تک اے۔

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور

20 x 30/16 سائز تے چھپی، 119 صفحیاں دی ایس کتاب وچ دے شاہ دیاں دو توں تن سی حرفیاں شامل نیں۔ ایہہ سی حرفیاں دی ترتیب انج اے کہ ہر حرف تھلے دو ہڑیاں دی گنتی ودھ گھٹ اے مثلاً 'الف' تھلے تن دوہڑے نیں تے 'ب' تھلے دو۔ انج ای، ہضیاں حرفاں تھلے اک اک بند وی موجود اے۔ سی حرفیاں توں پچھے بابا جی دا پھٹکل کلام، کجھ نظماں، دوہے وغیرہ شامل نیں۔ ۶۶ تھے آسیں پہلے بابا جی دی حیاتی دے حالات درج کرنے آں۔

ایہناں دا اصل ماں عبد اللہ سی، دے شاہ دے ماں مال مشہور ہوئے۔ والد داماں عبد السبحان تے دادے داماں نور شاہ سی۔ تھانہ برکی دے لاگے اک پنڈ نور پور بابا نور شاہ دے ماں اُتے ای آباد کیتا گیا اے۔ ۶۶ تھے آپ دی 400 ہجری زمین سی۔ نور شاہ بڑے وڈے بزرگ سن تے دریا راجپوت نسل مال سمبندھ رکھدے سن۔ (۱) فیر کسے وجہ توں بابا نور شاہ ہوریں نور پور توں پنڈ آوان کا کڑا چلے گئے۔ ۶۶ تھے ای بابا دے شاہ 1832ء نوں پیدا ہوئے۔ کئی عمرے ای پہلے والد تے فیر کجھ سہ پچھوں والدہ دا انتقال ہو گیا۔ ایس لئی آپ دی پالنا آپ دے دادا نور شاہ نے کیتی۔ آپ نے گھر وچوں ای دینی تعلیم تے تربیت پائی جد کہ کسے سکول وچ نہ گئے۔ دادا نے دین دی مڈھلی تعلیم توں دکھ ننھے عبد اللہ دی تربیت ایسے سوہنے ڈھنگ مال کیتی کہ بچپن توں ای دل تے دماغ سچے سائیں مال لگ گئے۔ انج ایہہ یتیم بچہ نہ صرف فقر تے درویشی دے اُچے معیار تے اُپر گیا سگوں علم و ادب دی سیوالئی اپنی ماں بولی وچ شاعری دے سوہنے تے سکھے نقش اپنے پرہمن والیاں نوں دان کر گیا۔ کویا بابا جی نے ظاہری سکولی علم تے حاصل نہیں کیتا پر حضرت سلطان باہو دے بقول:

اگر چه نیست مارا علم ظاہر ز علم باطنی جاں گشتہ ظاہر

یعنی ظاہری علم نہ ہون دے باوجود اللہ تعالیٰ نے آپ دا اندر روشن کر دتا۔ مزید روحانی پیاس بجھان لئی کوہر سنگھ دی ماڑی (ضلع امرتسر) دے اک بزرگ بابا بھٹے شاہ دے مرید ہو گئے۔ بھٹے شاہ نوشاہی سلسلے مال تعلق رکھدے سن۔ حضرت نوشہ گنج بخش دے پوتے حضرت عصمت اللہ

جیہڑے نوشہ پیر دے خلیفہ حضرت پاک رحمن آف بھڑی شریف دے مرید ہو گئے سن۔ بابا بھٹے شاہ
 واسلسلہ نسب حضرت عصمت اللہ دے ذریعے رحمن پاک تک جا پہنچدا اے۔ (۲)

35 - 30 سال دی عمر وچ آپ نوں خلافت عطا ہو گئی تے رائے کلاں وچ آباد
 ہو گئے۔ رائے کلاں آن توں پہلے ای آپ دی شادی حیات بی بی مال ہو گئی سی۔ جدوں آپ
 رائے کلاں آئے تے آپ دے دو پتر دمڑی شاہ تے دھیلے شاہ پیدا ہو چکے سن۔ (۳) رائے
 کلاں آ کے پہلے سرخ مرچاں دا کاروبار کر دے رہے فیر گھر دے باہر اک کوبلو لا لیا تے تیل
 وچکھن واسلسلہ چھو دتا۔ باہر علی دے بقول کجھ عرصہ روئی وی دھنکدے رہے۔ (۴)

بابا جی دے تن بیٹے تے اک دھی سی۔ بیٹیاں دے ماں دمڑی شاہ، دھیلے شاہ تے کوڈی
 شاہ نیں۔ آپ نے ساری حیاتی ایمانداری تے محنت مال روزی کمائی تے نہ صرف اپنے عزیزاں
 سگوں مریداں تے دوجے لوکاں دے کم وی آندے رہے۔ علم، ادب، فقر تے درویشی دی
 خدمت کرن والا ایہہ مرد قلندر آخر کار 4۔ اپریل 1903ء نوں اکہتر ورہیاں دی عمر وچ رب نوں
 پیارا ہو گیا۔ آپ دے کسے عقیدت مند نے آپ دی تاریخ وفات دا قطعہ انج لکھیا اے:

از سر کاوش بشد تاریخ سال عیسوی

بابا عبداللہ شاہ در جنت الماویٰ برفت (۵)

1903ء

40 - 35 سال دی عمر دے درمیان شاعری دا شوق ہو گیا تے پہلے پہل دوہڑے لکھ
 کے اپنے یاراں بیلیاں نوں سناندے رہندے فیر باقاعدہ شاعری کرن لگ پئے۔
 بابا جی نے اپنے پتر تے خلیفہ بابا دھیلے شاہ نوں عربی تے فارسی پڑھان لئی اک مولوی
 صاحب نوں مقرر کیٹا ہویا سی۔ اک دن مولوی صاحب نے دے لے شاہ نوں کلام چھاپے چاہڑن دا
 مشورہ دتا، پر آپ نے ایہہ آکھ کے کلام چھاپن توں انکار کر دتا کہ میں نہیں چاہندا میرا کلام دودو
 پیسے وچ وکے۔ انج اوہناں اپنا سارا کلام ضائع کر دتا۔ (۶)

ایہہ جیہڑے ابیات تے ہیر دا ادھورا جیہہ قصہ ساڈے سامنے موجود اے۔ ایس نوں رحمت علی ملک ہوراں بابا دھیلے شاہ تے دو جے لوکاں کولوں سُن سُن کے جمع کیتا اے۔ ایس اتھے بابا جی دی ہیر تے ابیات دا مختصر تنقیدی ویر واپیش کراں گے، پر ایس توں پہلے ہیر لکھاریاں دا مختصر جیہہ ویر واپیش کرے آں۔

ہیر رانجھانج تے خالصتاً پنجاب دا ای قصہ اے پر ایس دی قدامت وی ودھیری اے تے ایس دی شہرت وی پرانے سہ توں ای چوکی ودھ اے۔ ہن تیکر سیکڑے شاعر ایس قصے نوں نظم دا بابا پوچھے نیں۔ پنجابی وچ تاں کئی نامور شاعر اسے اے اُتے قلم چکی پر پنجابی توں علاوہ عربی، فارسی، اردو، سندھی، بلوچی، ہندی، راجستھانی تے انگریزی بولیاں وچ لکھیا جا چکیا اے۔ جس توں ثابت ہوندا اے کہ ایس عظیم رومانی داستان دی شہرت پورے برصغیر وچ پھیل چکی سی۔ بعض تاریخی شواہد توں پتہ چلدا اے کہ ایہہ واقعہ کدھرے ہمایوں بادشاہ دے دور وچ ہويا اے۔ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاک و ہند وچ ایہہ واقعہ بہلول لودھی دے زمانے دا دسیا گیا اے (۷) پر شاہ حسین ایس توں وی پہلے ہیر تے رانجھے نوں اپنے شعراں وچ علامت وجہوں ورت چکے نیں۔ افضل پرویز ایس دی تاریخی حیثیت نوں متھدیاں ہوئیاں لکھدے نیں:

”شہنشاہ جلال الدین اکبر کے عہد (1554ء تا 1603ء) میں ہیر رانجھے کا

قصہ ہر طرف پھیل چکا تھا۔ اس عہد کے شاعر باقی کولابی (م 1574ء) نے

فارسی اشعار میں اس کا ذکر کیا ہے کہ ہندوستان میں ہیر اور رانجھے کا چرچا عام

ہے اور ان کے عشق کا افسانہ ہر زبان پر ہے۔“ (۸)

پنجابی دے پہلے ہیر لکھاری دمودر داس نے ہیر لکھدیاں تھان تھان اُتے اک دعویٰ کیتا اے کہ ”آکھ دمودر اکھیں ڈٹھا“ جس توں ایہہ شبہ ہوندا اے کہ ایہہ واقعہ دمودر جی دے سامنے ہويا اے پر ساڈی جاچے ایہہ محض اوہد اٹکیہ کلام اے۔ ایہدے وچ سچائی کوئی نہیں۔ (۹) اپنی گل ضرور اے کہ اکبر دے سہ ایہہ واقعہ شاعرانے بیان کرنا شروع کردتا سی۔ دمودر دا ”اکھیں ڈٹھا“ توں وکھ کجھ ہور شہادتیاں وی ایس گل دی کوئی دیندیاں نیں کہ ایہہ واقعہ ہمایوں دور دا ای اے۔

عین الحق فرید کوٹی نے سانوں اک ہور لا بھ منڈ جانکاری دتی اے۔ اوہ دسدے نیں کہ اکبری عہد دے اک پنجابی شاعر بھائی گورداس بھلہ (1559ء تا 1637ء) نے وی اپنے کلام وچ اک تھان ایس پریم کہانی دی گل چھوئی اے:

لیلیٰ مجنوں عاشقی چودہ چکی جاتی سورٹھ لیجا گاویئے جس گھڑا واتی
مہینوال نوں سونی لے تردی راتی رانجھا ہیر بکھائیئے اوہ پریم پرانی (۱۰)
ایس بندنوں پڑھ کے تاں ایہہ وی کھلدا اے کہ ایس رومانی داستان نوں پڑھن لئی
پہلے پہل راگ سورٹھ دی ورتوں کیتی گئی اے۔ ہیر دے دوجے پنجابی لکھاریاں وچ احمد کجر، چراغ
اعوان، شاہ جہان مقبل، سید وارث شاہ، احمد یار مرالوی، میاں ہدایت اللہ، پیراں دتہ ترگر، صوفی
عنایت علی عنایت تے ہور کئی ماں سامنے آندے نیں۔ لیہناں سارے ماواں وچ وارث شاہ دا
مقام سب توں اچا اے۔ اوہناں دی لکھی ہیراواں ویلے توں لے کے ہن تیک پنجاب وایاں دے
دلاں دی دھر کن بنی ہوئی اے تے اوہدے وچ صرف اک قصے نوں ای بیان نہیں کیتا گیا سگوں
اوس سے دے پنجاب تے پنجاب وایاں دی پوری پوری تصویر کھچ کے سامنے لے آندی گئی اے۔
دُلے شاہ نے وی اپنے قصے دامنڈھ حمد تے نعت توں مھیا اے۔ فیہر خلفائے راشدین
دی صفت لکھ کے ”وجہ تصنیف کتاب“ دے سرماویں پٹھ قصے دا آغاز کیتا اے۔ لکھدے نیں:

کچھ بچناں پیاریاں بیلیاں نے اک دن پٹھیاں ایہہ اظہار کیتا

اوسے بحر وچ ہیر دا لکھو قصہ وارث شاہ نے جو اختیار کیتا (۱۱)

قصے دامنڈھ تے اوہدے واقعات دی ترتیب تے وارث شاہ والی اے پر دُلے شاہ نے
کدھرے کدھرے تفصیلات نوں ودھان دا آہر وی کیتا اے مثلاً تخت ہزارے دی تعریف وچ
وارث شاہ ہوراں صرف دو مصرعے ای لکھے نیں جد کہ دو مصرعے اوہدے دے وایاں بارے نیں
جد کہ دُلے شاہ ہوراں ایس موقعے اُتے دس مصرعے لکھے نیں۔ وگئی وچہوں کچھ مصرعے پیش نیں:

کراں صفت کیہ شہر ہزارے دی میں سدکار یگر یہاں دھراوندے نے

چار برج فصیل دو ڈیوڑھیاں نے وچ محل تے ماڑیاں پاوندے نے (۱۲)

انج ای رانجھنے دی ولادت واقعہ شاعر نے خوب مزے مال بیان کیتا اے:

مہینہ سون داتے بدھ وار سائی رانجھا جمیاں ملن وودھائیاں ایں
گٹو پا پراتاں وچ ونڈیو نے سد چاچیاں پٹھیاں تائیاں ایں
لیڑے دتے نہیں دھیاں دھیائیاں نوں لگاں دتیاں سد جوائیاں ایں
گائیں مہیں تے گھوڑیاں دان کیتے سد ڈوم، برہمنائیاں ایں
پُسن کیتے روپے نہیں لاگیاں نوں موچی تیلی جولاہے بھرائیاں ایں

مُبراں دتیاں سیداں بادشاہاں، پیر زادیاں سوہدیاں بھائیاں ایں (۱۳)

فیر قہہ انج ای خُردا اے کہ رانجھا بھائیاں دے طعیاں مہیاں توں تگ آ کے جھنگ
سیال ول نوں خُرد پیندا اے۔ مسجد وچ رات گزارن ویلے مُلاں مال جھگڑاتے بحث کرنا، راہ وچ
لڈن ملاح مال بحث توں بعد بیڑی وچ بیٹھ کے دریا پار کرنا۔ ہیر دی تیج اُتے چڑھ کے سوماتے
ہیر داسہیلیاں مال دریا دی سیر نوں آنا وغیرہ جیسے واقعات ملدے نہیں۔ اتھے گواہ کے دُلے شاہ
نے فکر دے گھوڑے خوب دوڑائے نہیں۔ وارث شاہ ہوراں اکوای بھر پور تے مکمل مصرعے وچ
گل نیڑ چھڈی سی کہ:

لے کے سٹھ سہیلیاں مال آئی ہیر متڑی روپ گمان دی جی (۱۴)

دُلے شاہ ہوراں اتھے ہیر دیاں ساریاں سہیلیاں دے ماں تک گنا چھڈے نہیں۔ اک

شعر ملاحظہ فرماؤ:

زمینداراں دی گوی آ چند کوراں دانے ویڑے دے وچ سکاوندی آ

بگھو ناٹمین نے جدوں آواز ماری کندھ ٹپ پچھواڑیوں آوندی آ (۱۵)

ایہناں بنداں وچ شاعر نے ہیر دیاں جیہڑیاں دوجیاں سہیلیاں دے ماں دے نہیں
آئیں اوہناں دا ذکر وی اتھے کراں گے۔ ایہناں وچ چوکیدارنی میلو، رام دئی کھترانی، سکھ دئی
بھاہڑی، رنگو پیرنی، بوداں بازی گرنی، بچو کاشمیرن، اندی مہری، گابو کجریانی، صابی چھببسی، موراں

جٹی، جان بیگ کجری، رلد وکولی، اڈو سانسی، بھاگن بروآلی، مُلکھاں کنگرائی، بیگاں اوڈنی، بھاگ
 بھری موچپانی، ساواں تیلن، سُدھی سناری، کورجاں کمبونی، کیمی قاضیانی (قاضیاں دی گوی)،
 کھیجاں کھوجی، رچی راجپوتنی، جان بی بی جولائی، پیدی گھمیری، بائی بلوچنی، آہو راولانی، جانو
 چوڑی گرنی، دھمی چنگڑی، سابو لوہاری، آڈو بھریں، دھولی قصائن، بختو چرگنی، بھری کھنکینی، کرن
 دیوی باہمنی، مہر وارانین دے ناں ذکر جوگ نیں۔ اخیر تے شاعر نے پنجاب دے کھاجیاں دا کجھ
 انج ویر واکینا اے:

پیاں چین ترچولی نے کجھ گویاں گڑ داناں وچ رلایا ای
 اک سرہوں دے ساگ مال کھان روٹی، مٹھے چولاں اُتے دھی پایا ای
 اک چھولیاں دے لکڑے کھان رکھے مال لسی دے نوش کرلیا ای
 اک کھاندیاں سیویاں رُہ کھیراں فاقہ ویکھ لوکئیاں نوں آیا ای
 اک کھاندیاں گاجراں، شکر قندی، گنے چوپ کے جی پرچایا ای (۱۶)
 ایہناں شعراں توں اک ناں ایہہ گل کھلدی اے کہ دُلے شاہ اک پختہ کار شاعر نیں۔
 اوہناں کول نہ صرف الفاظ دا کھلا ڈُلھانڈھا موجود اے سگوں اوہناں نوں لفظاں دی ورتوں دا
 سلیقہ وی آؤندا اے۔ پینڈ ورتل دا وسیع تجربہ رکھن والے دُلے شاہ کول جذبیاں دی سچائی تے
 صداقت وی پوری چمک دمک مال وکھالی دیندی اے۔ اوہناں دے شعراں وچ جے کر سادگی،
 روانی، برجستگی تے سلاست ورگیاں خوبیاں پایاں جاندیاں نیں تے اوتھے ای تشبیہ، استعارہ، تلمیح
 تے دوجیاں شعری صنعتاں راہیں شعراں نوں سجان دا آہر وی پایا جاند اے۔ اوہناں دے قلم دا صحیح
 زور اوں ویلے خاص طور تے کھلدا اے جدوں ہیر دے مال اوہدیاں سہیلیاں رل مل کے پتن
 نوں ٹردیاں نیں۔ اوتھے دُلے شاہ ہوراں گویاں دے کپڑے تے زیورات دا ذکر بڑے ڈھکویں
 تے پھاویں چچ مال کینا اے۔ دوجی اہم گل ایہہ سامنے آندی اے کہ شاعر نے وارث شاہ کولوں
 چوکھالا بھناں چکیا اے پر اوہ وارث شاہ دا صرف اک مقلد بن کے ای نہیں رہ گیا سگوں اوہنے

اکثر تھاویں اپنے کئی نویں راہ کڈھن تے لبھن داوی سگواں آہر کیتا اے۔ بھاویں کتاب دے مرتب رحمت علی ملک نے دیا کہ دُلے شاہ نے وارث شاہ دے اوکھے لفظاں دی تھاں عام ورتوں دے لفظ لیا کے ہیر نوں ہوو سوکھا کر دتا اے پر ایہہ گل وی منن جوگ اے کہ لفظاں دی ورتوں دے ڈھنگ موجب وارث شاہ دے ٹل کوئی وی پورا نہیں اُتر سکيا۔ اسیں اتھے اک ونگی پیش کرنے آں جس توں وارث دی وڈیائی دا پتہ چل سکے۔ ہیر جدوں رانجھے نوں اپنی بیج توں اُٹھال دی اے اتھے دُلے شاہ دا انداز ویکھو:

کڈھے گالیاں تے ٹُصے بہت ہوندی پت لای بغیر نہ اُٹھنا ایں
 تیوں سوٹیاں موہلیاں نال اسیں دھائیاں وانگ نکا کر کٹنا ایں (۱۷)
 تے ہنس ایس جذبے نوں وارث شاہ دی زبانی سنو جیہناں اکومصرے وچ ای ہیر دے اندر
 اُبلدے ہوئے سارے جذبیاں دا اظہار کر دتا اے:

اُنھیں ستیا بیج اساڈی توں لما سوٹوے وانگ کیہ پیاہیں وے (۱۸)
 ایس توں وکھ کئی مصرعے سگوں وارث شاہ والے ای جاپدے ہین پر ایہہ دے نال
 دُلے شاہ دی شاعرانہ عظمت وچ فرق نہیں آندا۔ اوہناں دی ہیر دے ایہہ بند وارث شاہ دی نقل
 نہیں اوہناں دی اپنی کوشش تے کاوش اے۔ مکالمے تے کردار نگاری وی چتو اے غرض شاعر
 اک بہتر تے کامیاب قصہ کو دے روپ وچ ساڈے سامنے آیا اے۔ افسوس کہ ایہہ ہیر کئی
 کوششاں دے باوجود سانوں نامکمل حالت وچ ای مل سکی اے۔ ایہہ ہیر دے سب لڑن توں بعد
 جوگی (رانجھے) دا آکے دم پڑھنا تک ختم ہو جاندی اے۔ بابا جی نوں پردہ کیتیاں حالی بوہتا چر
 تاں نہیں گزریا۔ کاش ایہہ ہیر مکمل حالت وچ لہجہ جائے تے ایہہ نہ صرف دُلے شاہ دی عظمت دا
 اک نور منارہ ثابت ہووے گی سگوں پنجابی زبان و ادب وچ اک سوہنا سنکھا وادھا وی بنے گی۔
 ہیر توں بعد بابا جی دیاں کجھ سی حرفیاں، ابیات تے کجھ دوجا پھنکل کلام ایس کتاب وچ
 شامل اے۔ کیوں جے بابا جی اک صوفی گھرانے نال تعلق رکھن توں وکھ آپو قادری نوشاہی سلسلے

وچ بیعت سن۔ ایس لئی اوہناں دے باقی ماندہ کلام وچ تصوف دا اثر نمایاں اے۔ اوہناں دیاں سی حرفیاں تے دوہڑیاں وچ دنیا دی بے ثباتی، آخرت ول کوہ کرن، دنیاوی حرص، ہوس تے لالچ توں بچن، اللہ دی خالص محبت نوں اپنان، مرشد دا ادب تے اوہدا حکم منن، نماز، روزہ تے دوجیاں فرض عبادتاں ول چٹ لان، غرور، تکبر ورگیاں بیماریاں توں بچن تے صدقہ خیرات خوب کرن دے مضامین ملدے نیں۔ اتھھے اسیں اوہناں دیاں سی حرفیاں وچوں دو مثالاں پیش کرنے آں:

ت: ترک کریئے مندے کم ولوں پریت سائیں دے مال چالائیے جی
 جگ وچ مصیبتاں بھاریاں نیں قدم سنبھل کے چالائیے جی
 ایہہ نفس شیطان ہے ویری تیرا رسا وٹ یقین دا پائیے جی
 دُلا شاہ مسافر ہاں کوئی دن دے دعویدار نہ مول کہائیے جی (۱۹)
 و: وسدا سائیں تیرے دل اندر ایویں باہر پیا اوہنوں بھالدا توں
 اپنے آپ نوں جے پچھان لیند وں ایہہ زندگی مفت نہ گالدا توں
 رولا پانا ایں خالی ڈھول وانگوں واقف کار نہ حال احوال دا توں
 دُلا شاہ بہشت پھر کیویں ملسی رہیوں رب دا حکم جے نالدا توں (۲۰)

سی حرفیاں توں بعد پھنکل کلاساں وچ آپ نے بعض پیشہ ور لوکاں دی سلاہنا وی کیتی اے خاص طور تے کولہواہن والیاں دی تے موچیاں دی بڑے سوہنے اکھراں وچ تعریف کیتی اے۔ اخیر اُتے کجھ بیت وی کتاب وچ شامل نیں ایہناں وچ وی دُلا شاہ ہوریاں تصوف نوں ای مکھ رکھیا اے۔ اک بیت دیکھو جیہدے وچ بابا جی نے تصوف دے مال مال حمدیہ انداز اختیار کیتا اے:

نہ ماں پیو پت اوہ کسے دا اے نہ جمیاتے نہ جالیا ای
 نہیں اکھیاں تے نہ کن اُس دے نہ کھائے تے نہ تھایا ای
 جیویں مہندی دے پُت وچ رنگ رچیا ایویں سرب دے وچ سلایا ای
 دُلا شاہ وی ویکھ آئند ہويا ہر رنگ وچ جاں نظری آیا ای (۲۱)

ایس مختصر جیہی بحث توں اسیں ایہہ ساسو کھ مال کڈھ سکے آں کہ بابا دُلا شاہ پنجابی

دے اک اُگھے گمنام شاعر نہیں۔ جیہناں دی کتاب ”ہیر و ابیات بابا دُلے شاہ“ پنجابی دے ہیر دیواناں وچ اک سوہنا واوہا اے۔ آپ نہ صرف اک اچھے داستان کو شاعر دے طور تے سامنے آئے نیں، سگوں اُچ پدھر اووہڑا لکھن پاروں وی پنجابی وچ اُچا مقام رکھدے نیں۔ سانوں امید اے کہ اوہناں دی ایہہ بظاہر نامکمل کتاب پنجابی شعر تے ادب دی تاریخ وچ اک نویں چمکدے ستارے وانگوں سدا روشن رہوے گی۔ ساڈی کوشش رہوے گی کہ ایس ہیر دی مکمل بھالنا کر کے پنجابی ادب دی سیوانوں ہوراگے ودھایا جاسکے۔

☆☆☆☆☆

حوالے

- (۱) بابا دُلے شاہ دے پوتے بابا بابر سائیں مال انٹرویو
- (۲) ایضاً (۳) ایضاً
- (۴) رحمت علی ملک (مرتب): ہیر و ابیات بابا دُلے شاہ؛ کاشانہ صوفی لاہور، (س ن) ص 7
- (۵) ایضاً، ص 21 (۶) ایضاً، ص 26
- (۷) تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند؛ ج 13 حصہ اول ص 265
- (۸) افضل پرویز: لوک تھیٹر؛ لوک ورثہ اشاعت گھر، اسلام آباد، س ن، ص 76
- (۹) عبدالغفور قریشی: پنجابی ادب دی کہانی؛ عزیز بک ڈپو لاہور، 1972ء ص 214
- (۱۰) ثقافت سہ ماہی: مقالہ ”ہیر رانجھا“ از عین الحق فرید کوٹی، پاکستان نیشنل کونسل آف آرٹس، اسلام آباد 1977ء ص 7
- (۱۱) ہیر و ابیات بابا دُلے شاہ؛ ص 30
- (۱۲) ایضاً، ص 31 (۱۳) ایضاً، ص 32
- (۱۴) وارث شاہ، سید: ہیر؛ مرتبہ شیخ عبدالحزیز، پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور، 1964ء ص 27
- (۱۵) ہیر و ابیات بابا دُلے شاہ؛ ص 43 (۱۶) ایضاً، ص 46
- (۱۷) ایضاً، ص 49 (۱۸) وارث شاہ، سید: ہیر؛ ص 31
- (۱۹) ایضاً، ص 89 (۲۰) ایضاً، ص 102 (۲۱) ایضاً، ص 109

